

Gordana Krivokapić-Jović

Srbi u Hrvatskoj prema hrvatskoj državnoj ideji na prelomu 19. i 20. stoljeća

Posle sloma revolucije 1848/1849. godine, i srpskog i hrvatskog pokreta u njoj, u Habsburškoj Monarhiji je organizovan novi koncept vladavine poznat kao *Bahov absolutizam* ili *neoabsolutizam*. Od 1850. do 1860. njime se, politikom "etatski centralizacije iz monarhijskog središta Beča,"¹ vladalo u Carstvu. No, nova vlast teško je mogla da zadovolji brojne bivše *revolucionare-nacionaliste*, koji su - poneki i korisno utrošivši vreme – čekali nove prilike da oživotvore svoje stare snove.²

Među prvim žrtvama sloma neoabsolutizma bili su Vojvodstvo srpsko i Tamiški Banat, dakle teritorijalna autonomija sa srpskim obeležjem, skromna i po opsegu i po pravima, u koju su, međutim, Srbi uložili mnogo ljubavi i truda.

Slom habsburškog neoabsolutizma 1860. je, pak, u hrvatskim zemljama – *Trojednici*, odnosno Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji – uzrokovan, kao i drugde, naglašavanje državnopravnih pitanja kao bitnih za artikulaciju svih drugih, životno važnih pitanja te interesa društava i

¹ D. Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*, Zagreb, 1991, 91.

² Up. V. Krestić, *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine*, Beograd, 1969, 111-114.

zajednica na tim prostorima. Iz tih se razloga tek od tada u konkretnijem smislu i može govoriti o stavu Srba sa tih prostora prema državnoj ideji *Trojednice* kako ju je formulisalo hrvatsko državno i istorijsko pravo. Do sloma Monarhije taj stav se pretvorio u najbitniji element sveukupnih srpsko-hrvatskih odnosa na tim prostorima, koji je - i u tom vremenu, kao i ranije - uvek imao širi smisao i značaj, kao i implikacije na širem južnoslovenskom prostoru.

Zapravo se tek od 1861. može govoriti o posebnosti položaja i politike Srba u Hrvatskoj (Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji) u odnosu na celinu srpske populacije u Habsburškoj Monarhiji. Ta posebnost postaje još izraženija nekoliko godina kasnije (1867-1868) kada je Monarhija posebnim ugovorima reorganizovana na dualnoj osnovi. Sve do tada su prožimanja unutar samog srpskog etnosa, kao i prožimanja sa hrvatskim etnosom jače izražena i *prirodna*, naročito u uslovima njihove izrazite disperziranosti i inferiornosti njihovih urbanih zajednica.

Do druge polovine 19. st. više je, stoga, reč o jednome neodređenom, razuđenom odnosu srpske elite (pojedinci, grupe – jezgra, nukleusi) i srpskog pokreta prema hrvatskim municipalnim pravima, pravima *hrvatskih* feudalaca, razdvajaju *hrvatskih* od *ugarskih zemalja*; o prožimanju tih tradicija sa tradicijama teritorijalne autonomije srpskog obeležja, kao i o prožimanju starih, po poreklu feudalnih prava, sa novim modernim idejama koje su zahvatile Evropu uoči i posle Francuske revolucije. A kako su srpski i hrvatski etnos bili rasuti po graničnom prostoru dvaju carstava, njihova prožimanja, pokreti i sve što su radili uvek su imali šire implikacije.

Na prostoru takozvane *Južne Ugarske i Slavonije*, a na prelomu 18. i 19. st., stare ideje o teritorijalnoj autonomiji

sa srpskim obeležjem prvi put dobijaju moderne sadržaje na osnovu jozefinskog *Patenta o toleranciji* od 29.10.1781. godine. Do tada su, pak, ta ideja i napor da se ona ostvari prešli dugačak put. Naime, smatra se da se, posebno do kraja 17. i početka 18. st., srpski narod u *hrvatskim i ugarskim zemljama* ukorenjivao na prostorima na kojima je imao svoj pravni legalitet od 15. stoljeća. Novo srpsko privilegijalno pravo (kraj 17. i početak 18. st.), stečeno u Habsburškom Carstvu, zasnivalo se, u osnovi, na starim pravima iz Turskog Carstva, koja su samo usklađivana sa novom pravnom i životnom realnošću, tj. ugarsko-hrvatskim pravnim i državno-društvenim sistemom.³

A habsburški i srpski interesi su se preplitali kad god su dvoru bile potrebne *racke milicije*, odnosno graničarski puškovi za ratovanje protiv Turskog Carstva. Srpske *despotske tradicije* su tada najviše nailazile na razumevanje kod bečkog dvora. Stoga je bilo moguće da Temišvarska sabor zaseda od 21.8. do 29.10.1790., dakle istovremeno dok je habsburška vojska, uz masovno srpsko učešće, od 11.9. do 8.10. iste godine opsedala Beograd. Time su zaključci Temišvarskog sabora o teritorijalizaciji srpskih privilegija u Banatu, odnosno ceo projekat o obnovi *Srpske Despotovine* zadobili znatno širi smisao.⁴ Potom se dogodilo da se habsburška vojska povukla iz rata sa Turskim Carstvom i da je u Beogradskom pašaluku izbio Prvi srpski ustank, koji je, posle dugog vojevanja (1804-1813) i obnove, doveo do stvaranja jedne srpske teritorijalne autonomije ne u Habs-

³ Up. *Istorija srpskog naroda*, tom IV/1, Beograd, 1986, 39-85 i 89-306, i D. Roksandić, n.d., 67-70.

⁴ Up. S. Gavrilović, N. Petrović, *Temišvarski sabor 1790. godine*, Novi Sad - Sremski Karlovci, 1972.

burškom nego u Turskom Carstvu. A ta autonomija je bila u političkom i ideološkom smislu u velikoj meri *čedo Srba* iz Habsburške Monarhije.

Ilirizam je, pak, kod Srba funkcionalo tokom 18. st. kao element tradicije *baroknog slavizma*, čija je *druga strana medalje* bilo *habsburško imperijalno ilirstvo*.⁵ Vrhunac političke ideologije ilirizma u Srba bio je Temišvarski sabor 1790. i njegovi zahtevi za teritorijalnom autonomijom te građanskim i verskim ravnopravnošću. S habsburške strane je *ilirsko ime* (i njemu odgovarajuća politička ideologija) bilo podržavano kao pojam koji neutralizuje radikalnije zahteve Srba i Hrvata na osnovi privilegijalnog, odnosno municipalnog prava, a ujedno legitimise i politiku i vojvanje Monarhije na širem prostoru, van granica Carstva, u susednoj Otomanskoj Carevini.

Ilirizam je nastavio da funkcioniše među pojedincima i grupama (jezgrama, nukleusima) u srpskim i hrvatskim zajednicama i na početku 19. st., u doba represije posle Bečkog kongresa 1815. godine, posle svih burnih događanja koja je inicirala Francuska revolucija i Napoleonovi ratovi, kao i - na južnoslovenskom prostoru - perpetuiranje srpskog ustanka i izvesnosti njegova uspeha. Kroz ilirizam se u prvoj polovini 19. st., konkretno na prostoru Hrvatske i Slavonije, artikulisao *anac* društvenih, kulturnih i političkih događanja, čiji je krajnji smisao bio stvaranje modernih društava i nacija kod Srba i Hrvata na tim prostorima, traženje autonomno-državnog okvira njihovog postojanja, kao i snaženje njihovog otpora mađarizaciji. Oni su tada delili zajedničku ljubav prema idejama prosvećenosti,

⁵ Up. I. Božić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1973, 189-201.

romantizmu u kulturi te kulturnom i umetničkom stvaralaštvu, delili su zajedničku borbu za hrvatska municipalna prava, za slavizaciju i demokratizaciju kulture, kao i izvesnih formi društvenog i političkog života, za ideje i stvarnost verske tolerancije, za spoznaje o mogućnostima društvenog i privrednog napredovanja. *Eho* tog pokreta, koji je kulminirao u revoluciji 1848. godine, dugo je *odzvanjao* među Srbima. Na tradicijama tog pokreta, kao i revolucije 1848/1849. i njenih ideja, spoznaja i projekata, postignuća i promašaja, Srbi su u nekoliko talasa na prelomu 19. i 20. st. revitalizovali svoju politiku na prostorima Kraljevine Hrvatske i Slavonije.

Srpski i hrvatski pokreti u toj revoluciji su bili duboko međusobno prožeti te politički i vojno uslovljeni, kako objektivnim okolnostima, tako i međusobnom voljom. Srbi sa prostora Hrvatske i Slavonije su masovno u njima učestvovali te dali pečat i srpskom pokretu u Južnoj Ugarskoj i srpsko-hrvatskom pokretu u Hrvatskoj i Slavoniji. Uticajne ličnosti srpskog pokreta u Vojvodini su bili Srbi iz Hrvatske: patrijarh Josif Rajačić, vojvoda Stevan Šupljikac, sekretar Glavnog odbora Jovan Stanković i drugi. Inače, iako različitih političkih uverenja, delili su mišljenje da Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija te Vojvodstvo srpsko treba da nađu zajedničku političku i državnu osnovu u austroslavistički preuređenoj Monarhiji. Patrijarh J. Rajačić sa sveštenstvom je na Majskoj skupštini u Karlovcima, kada je proglašeno Vojvodstvo srpsko, pristajao uz najbrojniju struju među inteligencijom koja je htela tešnju zajednicu sa Hrvatima, što je trebalo da nađe izraza u zajedničkom ministarstvu srpsko-hrvatskom. Druga struja je htela samostalnu Vojvodinu, a zajednicu sa Hrvatima je razumevala kao onu Hrvatsku prema Ugarskoj. Treća,

najslabija struja je bila za savez sa Mađarima, ali da oni prethodno priznaju odluke Majske skupštine.⁶

Sami Srbi iz Hrvatske i Slavonije bili su, pak, među najodlučnijim zastupnicima austroslavističkog preuređenja Habsburške Monarhije (Makso Prica, jedan od sekretara bana Josipa Jelačića, Nikola Krestić, Ognjeslav Utješenović Ostrožinski...: poslednji je napisao *Osnovu za savezno preporođenje cesarovine austrijske po načelu ustavne slobode i narodne narvstvene jednakosti*, celovit projekat federalističkog preuređenja Monarhije u austroslavističkom smislu sa znatnim odjekom u južnoslovenskoj politici toga doba). Među njima su i poslanici – zastupnici najradikalnijih stavova po raznim pitanjima: Petar Matić po pitanju modernog ustava zasnovanog na "savršenoj građanskoj jednakosti, pravdi i slobodi", za celu "*Trojednu Kraljevinu*", koji bi se proširio i na Krajinu, i za što veće osamostaljivanje Hrvatske; Mojsije Georgijević po agrarnom pitanju, Dimitrije Orelj i ostali po drugim pitanjima. Stoga je bilo moguće da 1848. na izborima za Sabor Kraljevine Hrvatske i Slavonije, u atmosferi pune verske tolerancije i liberalnog naboja, pretežno hrvatske sredine biraju Srbe za zastupnike: Svetozara Kuševića, Jovana Obradovića iz Karlovca i Dimitrija Vukovića iz Osijeka. U politici i događajima oko nje bilo je prisutno i umerenije, pa i konzervativno srpsko građanstvo, naročito uticajno u okolini samoga bana Jelačića, ali i šire.

Sve u svemu istaknuti pojedinci među Srbima uzdigli su se, u tom *proleću naroda*, na talasu *narodnih zahtevanja*. Inspirisani od naroda iz koga su potekli, a sa staleških

⁶ Up. D. M. Pavlović, *Srbija i srpski pokret u Južnoj Ugarskoj 1848. i 1849. godine*, Beograd, 1986.

margina, bez iskustva u tzv. *tradicionalnoj hrvatskoj politici*, pod jakim uticajem evropskog revolucionarnog okruženja i radikalni u zahtevima, oni su na velika vrata ušli u hrvatsku politiku.

Na prostorima naseljenim srpskim stanovništvom snažno se, dakle, tokom revolucije 1848-1849. godine, kroz tzv. *narodna zahtevanja*, afirmisao srpski nacionalni identitet. *Narodna zahtevanja* sa srpskih prostora su svedočanstvo da je pokret komunicirao i sa elitom (podrška strateškim ciljevima hrvatskog pokreta) i sa sveštenstvom (puno priznavanje srpskog nacionalnog identiteta kroz ravnopravnost imena, jezika, pisma, crkve, škola, finansijske podrške za to, učešća u administraciji i sudstvu; kroz narodne škole i narodni jezik u upravi i sudstvu). Čak je bilo *zahtevanja* da ban bude "sin Trojedne Kraljevine bez razlike vere". Veoma su slična bila i *zahtevanja* dalmatinskih Srba revolucionarne 1848/1849. godine.⁷ A na isti način se ponašao i *srpski pokret* u događanjima tzv. *narodnog pokreta* 1903/1904. godine: ista komunikacija sa elitom i sveštenstvom, isti posebni srpski zahtevi i isto usklađivanje opštih strateških interesa *srpskog sa hrvatskim pokretom*.

Akteri revolucije 1848/1849. među Srbima, i sa prostora Južne Ugarske i sa prostora Kraljevine Hrvatske i Slavonije, ostali su dugo posle sloma revolucije i ukidanja Vojvodstva srpskog (i Tamiškog Banata) deset godina posle aktivni u političkom životu. Poneki su čak bili izuzetno dugo aktivni i dočekali su kraj 19. i početak 20. st. te nastup nove mlade generacije srpskih političara. Deo svojih starih snova, ideja iz mladosti i nagomilanog ogromnog političkog iskustva

⁷ Up. S. Obad, *Dalmacija revolucionarne 1848/1849. godine*, Rijeka, 1987, i D. Roksandić, n.d., 87-90.

preneli su na tu novu generaciju: jedna od tih *linija prenosa* išla je od barona Jovana Živkovića, preko Bogdana Medakovića, na mladu generaciju.⁸

Krajišnici obe narodnosti su, takođe, odigrali ogromnu ulogu u vojnim poduhvatima bana Jelačića. Njegov uticaj i ugled među njima je bio velik, njegove ideje o "slozi i bratimstvu /.../ bez razlike vjerozakona" su bile plodotvorne. On je, tamo gde se prostirao njegov uticaj, u praksi provodio ideje o verskoj i nacionalnoj ravnopravnosti. Mit o njemu je, stoga, dugo trajao među *Srbima-krajišnicima* i protegao se u 20. st., kada Krajine više nije ni bilo: tokom 1903/1904. godine, kada su se i Srbi sa puno opreza uključili u *narodni pokret*, po nekim banijskim selima (nekadašnji prostor I i II banske pukovnije) se prizivao ban Jelačić u liku izvesnog Adama Durmana.⁹

Krajiški zastupnici su u potpunosti podržali saborski *Krajiški ustav* iz 1848. i *Krajišku osnovu* iz 1849. godine, kojima je krajiški prostor u svim pitanjima, sem vojnih, koja su bila u nadležnosti bana, podvrgnut *provincijalnoj jurisdikciji*. Neoapsolutističko razdoblje u Vojnoj krajini počinje, pak, 1850. sa novim *Osnovnim krajiškim zakonom*, koji je ozakonio "posebno upravljanje i zastupanje", što je uključivalo i mogućnost posebnog "Krajiškog sabora". No, iako se jednom odredbom priznavalo jedinstvo krajiškog i *provincijalnog područja*, takvo rešenje je ostavljalo mogućnosti i drugaćijeg raspleta krajiškog pitanja.¹⁰

⁸ Up. G. Krivokapić-Jović, *Srpska narodna samostalna stranka 1903-1914. godine*, Zagreb, 2000, 91-93.

⁹ Up. isto, 47-73.

¹⁰ Prema: M. Grba, Centralistička uprava u Hrvatskoj i Slavoniji, *Novi život*, knj. IV, sv. 5, Beograd, 26.2.1921. godine, 129-135.

Proces centralizacije i modernizacije na prostorima Kraljevine Hrvatske i Slavonije, od revolucije 1848/1849. pa do sloma Monarhije, nije tekao pravolinijski. Njegova suština je bila u *lomjenju* municipalnih prava te *modernizovanju* uprave, sudstva i školstva, najčešće u smislu centralizacije, objedinjavanju krajiškog prostora sa provincijalnim. Centralizacija se odvijala na užim, hrvatskim nacionalnim prepostavkama, a ne na širim srpsko-hrvatskim prepostavkama ili uz uvažavanje srpske posebnosti i osobenosti.

Revolucijom 1848. uništen je feudalizam u županijama. Ban Jelačić je uveo izborni zakon i organizaciju zemaljskog sabora, čime je data prevlast građanskom staležu nad plemstvom. Rezultati te Jelačićeve demokratizacije su uništeni kada je Bah uveo apsolutizam: on je 1851. preuređio upravu, odelivši sudstvo od političke vlasti, da bi ih ponovo, jer je ta reforma bila skupa, 1854. spojio. No, posle bitke kod Solferina 1859. Beč je vratio svojim pokrajinama sabore, čime je obnovljena ustavnost. U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji je, sa prevlašću građanskog staleža u njoj, ponovo provedena samouprava županija; a sudovi su modernizovani: uvedeni su i prvostepeni sudovi. Sve je to bila zasluga Ivana Mažuranića, koji je u Beču bio kancelar Ilirske kancelarije, a 1861. saborski zastupnik. Sabor iz 1861. je uspostavio ravноправност Pravoslavne sa Katoličkom crkvom, *srpsko-hrvatski* naziv jezika i ravноправnost cirilice sa latinicom. Neki istoričari smatraju da "uzrok tom bratskom raspoloženju treba tražiti u pitanju Krajine". Njima izgleda da je bečka vlada bila sklona da

Krajini dâ Sabor, odnosno "dala bi ga da su tadašnji predstavnici Krajine to tražili."¹¹

Sabor Kraljevine Hrvatske i Slavonije je potpomagao i peticije (upućene caru) u kojima su *Krajišnici* tražili da se i na Krajinu protegne *Ustav građanske Hrvatske i Slavonije*: njihov primarni interes je bio da se dokrajči vojnička uprava koju su videli kao pretnju svom biološkom opstanku (sedam puta više se regrutovalo u Krajini no u ostalim delovima Monarhije, a procenat pогinulih od revolucije 1848/1849. do Solferina je bio ogroman).

Saborski zastupnici sa krajiškog prostora, koji su dobili neko pravo da odlučuju o državno-pravnim pitanjima, došli su 1861. na Sabor, ali su ubrzo, po nalogu Beča, bili uklonjeni. Kako bilo da bilo, *Krajišnici* (Srbi i Hrvati) su kroz *lanac peticija*, potpomognutih od Sabora, izrazili volju i interes za sjedinjenjem krajiškog prostora sa tzv. *civilnom Hrvatskom*.

Ponovo je postavljeno i pitanje obnove Vojvodstva srpskog i Tamiškog Banata. Sabor Kraljevine Hrvatske i Slavonije je potpomagao obnovu tih administrativnih jedinica sa srpskim obeležjem u Habsburškoj Monarhiji, u kojima nije trebalo da bude nikakve zakonodavne vlasti: Bačka i Banat su birali zastupnike za Sabor u Pešti, a Srem za Sabor u Zagrebu. No ni Beč niti Pešta nisu dopuštali ni takve administrativne jedinice "gde bi se ćirilicom sprovodilo mađarsko, odnosno hrvatsko zakonodavstvo."¹²

Prilikom govora na Saboru 1861. o *zaokruživanju* Sremske županije, u koju su spadali Iločki, Rumski i Vukovarski srez (ostali delovi Srema su spadali u Krajinu), Mihajlo Polit

¹¹ Isto, 130.

¹² Isto.

Desančić i J. Živković su podsetili da je *Zakonskim članom VII* od 1848. Sabor pristao da Srem bude sastavni deo Vojvodine te da nema pravo da se upliće u administrativnu podelu tog prostora. No, nisu naišli na razumevanje hrvatskih zastupnika, čiji je stav bio da se, kad nema više Vojvodstva srpskog, Srem vraća u nadležnost Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Ipak, od ukidanja *Vojvodine Srpske* 1860. godine, to su bili prvi koraci u pokušajima da se ona obnovi. Čitava jedna generacija, koja ju je izvojevala u vatri jedne revolucije, žudela je da je oživotvori. U njoj naročito, a na prelomu stoleća J. Živković, koji je još kao zastupnik Sremske županije (bio je i njen podžupan) *zahtevao* i Srem za *Vojvodinu Srpsku*, koju je trebalo ponovo stvoriti, izjavljujući da se ona ne misli odcepiti od *Trojednice*.

Time su se svi pokreti unutar Habsburške Monarhije koji su se borili za neki oblik autonomije ili državnosti unutar nje same, a čiji su nosioci bili udruženi Srbi i Hrvati, stvarno preobrazili u jugoslovenski pokret. A krug se za jugoslovenske državne ideje nije zatvorio još od revolucije 1848. kada je udruženim snagama stvoreno Vojvodstvo srpsko. Srbi su posle ukidanja Vojvodstva preneli borbu za stvaranje svoje teritorijalne nacionalne autonomije u Sabor Kraljevine Hrvatske i Slavonije (i Dalmacije), čime su odredili i metodologiju buduće borbe za svoja nacionalna prava u Monarhiji: ili se, uz pomoć postojeće državotvorne ideje, u uslovima kada Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija nije nikada egzistirala *kao takva* i nikada nije imala *čisto hrvatsko ime i obeležje* te dok su se te teritorije nalazile unutar Monarhije, boriti za oživotvorenje neke autonomije unutar Monarhije, a koja bi nosila *srpsko ime i obeležje*, ili se boriti da postojeća *državnost* – Kraljevina

Hrvatska i Slavonija (i Dalmacija) – dobije i *srpsko ime i obeležje*.

Srbi u Monarhiji su se tada u osnovi opredelili za jugoslovensku državnu ideju, pa se za tim opredeljenjem pomerao i centar njihovih političkih, a posle i drugih aktivnosti na zapad - prema Zagrebu. Potom su se Srbi, skupa sa Hrvatima, borili za ujedinjenje Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koje se 1868. završilo *Hrvatsko-ugarskom nagodbom*. Istorija, međutim, nije zabeležila da li su Srbi uz to radili na obnovi neke svoje teritorijalne autonomije na prostoru Kraljevine Hrvatske i Slavonije (već je sam naslov *Nagodbe* upućivao da je država koja se iza njega skriva dobijala izrazitije *hrvatsko ime i obeležje*), no, kao proizvod istih istorijskih okolnosti, nastala je i srpska crkveno-školska autonomija, onakva kakva se ukazuje na osnovu *Zakona o narodnostima* Ugarskog sabora iz 1868. godine. Ta autonomija nikada u potpunosti nije uređena, kao što ni *Nagodba* nikada u potpunosti nije realizovana: prva je još i doživela svoje ukidanje 1912. godine. Ipak, ona je svojom organizacijom objedinila pravoslavni i srpski svet na ovom rascepkanom prostoru te ga na kakav-takav način pripremala za potonje prihvatanje modernih ideja ustavnosti, parlamentarizma, liberalnih i demokratskih prava i sloboda te, na kraju, jedne državne ideje koja nije nosila njihovo nacionalno ime: to je, posle pobjede narodnosnih stranaka unutar te autonomije, 1897. obezbedilo uspon Srpske samostalne stranke.

No, ravnopravnost pravoslavne sa katoličkom verom, kao i cirilice sa latinicom, što je Srbima bila samo osnova za širu ravnopravnost i prihvatanje liberalnih ideja uopšte, uskoro je *zaboravljena*. Naime, 1867. baron je Levin Rauh, kao banski namesnik, poništio Jelačićev izborni red/sistem i,

reskriptom Franje Josipa, stvorio novi izborni sistem, ali samo za tzv. *civilno/građansko područje*. Time je Krajina, sa svojih 80.000 vojnika, bila lišena prava da bira svoje poslanike. Na izborima zasnovanima na tome Rauh je dobio većinu, a iz nje je izaslan Kraljevski odbor, koji je sa Mađarima stvorio temeljni zakon poznat kao *Nagodba* iz 1868. godine. Njime su Mađari priznali da je Krajina sastavni deo Kraljevine Hrvatske i Slavonije, odnosno tim zakonom je zajamčeno spajanje Krajine sa Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom. Tako je o Krajini odlučeno bez njenih predstavnika, odnosno bez njenog stanovništva. Od tada su Hrvati smatrali da im Srbi politički više nisu bitni.

Rauh je potom pristupio organizaciji Zemaljske vlade, koja je, tako organizovana, dočekala 1918. godinu. Pri tome je prvo 1870. reorganizovao upravu, zapravo dokinuo samo-upravu županija: lišio je županije činovnika i disciplinskog suda, ukinuo njihovu finansijsku legislativu.

Rauh, *nagodbenjački ban* je sprovodio centralizaciju kao pristaša unije sa Mađarima; a Mažuranić, *narodni ban* je otisao još dalje u centralizaciji, uz izrazitu podršku hrvatske inteligencije, naročito one okupljene oko *Obzora*: ukinuo je županijske skupštine i višu sudsku vlast (drugu instancu) koju su one posedovale te odvojio sudsku od političke vlasti. Potom su velikom brzinom donete i primljene zakonske osnove o upravi, sudstvu i školstvu. *Mažuranićev školski zakon*, protiv koga su glasali gotovo svi srpski zastupnici u Saboru, satirao je srpske veroispovedne škole, a baron J. Živković, koji je tada bio podban, nije reagovao.

Od *Nagodbe* 1868. borba se za teritorijalnu autonomiju Srba u Monarhiji, u Saboru sada Kraljevine Hrvatske i Slavonije, transformisala, uz ostale tzv. *srpske zahteve*, u borbu za priznanje *srpskog imena* i nacionalne indivi-

dualnosti. Tako su nastali *srpsko pitanje* u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji te hrvatsko-srpski sukob u Monarhiji, kojega je postupna i polovična integracija Vojne krajine sa Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom još produbila, dajući nade u vlastito jačanje i jednima i drugima. *Nagodba* je predstavljala oživotvorenje jedne državne ideje pod primarno *hrvatskim imenom i obeležjem*, ali je uz nju išlo i jačanje jedne nacionalne ideje *čisto hrvatske*: bila je to važna stepenica u integraciji moderne hrvatske nacije. Stoga je integracija Vojne krajine sa Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom (1873-1881) jačala jednu državnu ideju, ali je dovodila u pitanje realizaciju hrvatske nacionalne ideje, jer se organizacija srpske crkveno-školske autonomije prostirala po *Vojnoj granici* pre no što je ona u potpunosti integrisana sa Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom; od 1868. do 1873/1874. ona deluje samostalno među srpskim i pravoslavnim narodom na prostoru *Vojne granice*, a od 1873. do 1881. to se poklapa sa procesom integracije tog prostora sa Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom: modernizacija Hrvatske pod banom Mažuranićem je pokazala manje smisla za verska osećanja pravoslavnog i srpskog naroda od mađarskih liberala iz 1868. godine. Iz te perspektive orientacija srpske politike koju je 1861. inaugurisao J. Živković se ukazuje kao ona od dalekosežnog značaja.

Mađutim, opšti lom je među Srbima i Hrvatima nastupio kada je 1875. izbio Bosansko-hercegovački ustank. A sa njim su otpočeli progoni Srba. Okupacijom Bosne i Hercegovine (BiH) stvorena je kod politički i javno aktivne hrvatske inteligencije nada da će se Dalmacija i BiH jednoga dana ujediniti sa Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom pod vlašću bana. A *Dvojna Monarhija*, posle

uobičajenog oklevanja, otezanja i sporosti, se posle nekoliko godina odlučila. Opredelila se za oslonac na Srbe u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, a u BiH na Hrvate, sa izrazitom ambicijom da ih drži razdvojeno: baš kao da nije probila vekovnu granicu dvaju carstava, njena politika nije išla u prilog integracije ovog prostora.

Manifestom Franje Josipa 1881. stavljena je, potom, Krajina pod bansku vlast. Gotovo svi zakoni *civilne Hrvatske* su tada *protegnuti* na Krajinu. A koliko je dugo trajao strah da krajiški prostor i *Krajišnici* ne budu upotrebljeni kao vojska jedne nacionalne revolucije, svedoči i to da "Zakon od 14.sječnja 1875. o pravu sakupljati se" nije bio proglašen na području bivše Vojne krajine ni do 1909. godine, iako je Vlada, dok je Koalicija bila najača stranka u Saboru, preduzela sve potrebne mere da se to izvrši.¹³

Usledili su 1883. izbori za Sabor. Od Srba su samo Medaković i njegova grupa bili u opoziciji prema novom režimu. *Srpski klub* je, pak, bio uz novoga bana, od kojega je dobio minimum svojih *srpskih zakona*. U kasnijim *legislativnim periodama* Kuen nije htio da zavisi od *Srpskog kluba*, pa je stvorio stranku kojom su Hrvati činili saborsku većinu, a Srbi bili samo dodatak tome. Izborni sistem je bio takav da je cenzus bio tako visok da su svugde u srpskim kotarevima činovnici i penzioneri imali većinu nad seljacima. Izbori su, uz to, bili javni.

Autonomija Kraljevine Hrvatske i Slavonije nije, treba naglasiti, imala finansijsku legislativu i bila je beznačajnija od samouprave opštine i grada. Porezi iz nje su išli u Peštu,

¹³ Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Predsjedništvo Zemaljske vlade, kut. 744: 4196 Pr/1909.

a nije im se znala veličina, dok je u pokrivanju svih troškova uprave i raspoređivanju investicija arbitrirao ban. Očito je bilo da Srbi i srpski krajevi nisu od toga imali koristi.

Kuen je, uz to, 1885/1886. preuređio upravu u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Bilo je to od revolucije 1848. šesto preuređenje važno za Srbe: dokinuo je ukidanje županija od strane bana Mažuranića, uveo nove kotareve i županije, vratio poslednjima izvesna sudska ovlašćenja (drugu instanciju) i delokrug rada iz vremena bana Rauha iz 1870. godine. On je, dakle, decentralizovao ono što su Mažuranić i *obzoraši* "birokratski centralizovali". *Zaokruživanje* upravnih opština, kotareva i županija se u velikoj meri poklapalo sa koncentracijama srpskog stanovništva, odnosno teritorijalnom organizovanošću srpske crkveno-školske autonomije, tj. Srpske pravoslavne crkve; ista povoljna koncentracija srpskog stanovništva ostvarena je i u *zaokruživanju* izbornih srezova/kotareva. Tako je na nivou upravnih i izbornih kotareva stvorena izuzetno povoljna koncentracija Srba, koja je stvarala utisak *čvrstog bedema* koji je opasavao Bosnu. Kada se to povezalo sa ostalim elementima decentralizacije, naročito na nivou županija, javila se među Srbima, koji su učestvovali u političkom i javnom životu te upravi i sudstvu, težnja da se nekim županijama da *srpsko obeležje*, naročito Ličko-krbavskoj i Sremskoj županiji.

Nit stvaranja neke teritorijalne autonomije u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji koja bi nosila *srpsko obeležje* nevidljiva je od 1861. godine. Ipak, tokom 1910-1911. vođena je akcija za reorganizovanje Zagrebačke županije njenim cepanjem na dva dela: pri tome su postojale tri *struje*, od kojih je jedna neosporno bila srpska, a predvodili su je ugledniji članovi Samostalne stranke: Dušan Peleš, Nikola

Ercegovac i Pero Bekić. Njihov plan se *vrteo* oko predloga da Glina bude centar nove županije koja bi imala tačno opseg bivše Banske krajine.¹⁴ Bio je to pokušaj da se jednoj županiji, odnosno njenom delu tako organizovanom dâ *srpsko obeležje i sadržaj*, a u uslovima, upravno i sudske, i to na županijskom nivou, decentralizovane Kraljevine Hrvatske i Slavonije.

Na samom prelomu stopeća, od 1895. do 1914. godine, ovakvo je istorijsko iskustvo, pak, funkcionalo među Srbima u Hrvatskoj: iskustvo stare generacije se spojilo sa delatnim nabojem mlade generacije; elita se *spojila* sa običnim narodom, prvenstveno kroz Srpsku narodnu samostalnu stranku. Temeljne ideje su bile liberalne (ravno-pravnost), a državna ideja je bila oživotvorenje *Trojednice* u punom opsegu, tj. konačno spajanje Kraljevine Hrvatske i Slavonije sa Dalmacijom. Širi okvir je bio da *Trojednica*, liberalna i demokratska, zaštiti BiH kao *jugoslovensku pokrajinu*, da bude *brana*, a ne *most* za prodror Monarhije, odnosno Nemačke, na jugoistok. Svetozar Pribićević je s tim u vezi govorio da ako i gde padne Bosna da će pasti i težište *našeg narodnog ujedinjenja*, misleći pri tome i na Srbe i na Hrvate.

Sažetak

Srbi iz Hrvatske i Slavonije su od revolucije 1848. do Prvoga svetskog rata prešli dugačak i težak put u određivanju svog stava prema ideji hrvatske državnosti i prema stvarnosti postojanja jedne autonomne Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Želeli su da trajno sebi obezbede položaj i opstojanje na tim prostorima u smislu ravnopravnosti građanske i etničke. Videli su u liberalnoj, demokratskoj i decentralizovanoj

¹⁴ Up. isto, kut. 706, dosije 1-2/1910.

(na nivou županija) *Trojednici* okvir za to. No, stvarnost je bila surovija, a igra priznavanja i nepriznavanja njihovog identiteta i ravno-pravnosti stalna. Ključni momenti su bili 1848, 1861, 1883-1903. i 1909. kada su se opredeljivali za jačanje autonomije/državnosti *Trojednice*, za spajanje Vojne krajine sa *civilnom Hrvatskom*, za njenu decentralizaciju u sklopu koje bi mogli da realizuju svoje *srpske interese*, pre svega da trajno obezbede svoj položaj kroz postulate tzv. hrvatskog historijskog i državnog prava.

Zusammenfassung

Die Serben in Kroatien und Slawonien legten einen langen und mühsamen Weg bei der Bestimmung ihrer Haltung zur Idee der kroatischen Staatlichkeit und zur Existenzrealität des nichtautonomen Königreichs Kroatien und Slawonien in der Zeit von der Revolution 1848 bis zum Ersten Weltkrieg 1914 zurück. Sie wollten ihren Status und den Erhalt in diesem Raum im Sinne einer bürgerlichen und ethnischen Gleichberechtigung sichern. Sie sahen in einer literarischen, demokratischen und dezentralisierten (auf der Supaneiebene) *Dreieinigkeit* den Rahmen dafür. Die Wirklichkeit war rauher, das Spiel der An- und Nichtanerkennung ihrer Identität und Gleichberechtigung ein ständiges. Die wichtigsten Jahre waren 1848, 1861, 1883-1903, 1909, als sie sich für die Stärkung der Autonomie/der Staatlichkeit der *Dreieinigkeit*, für den Anschluß der Militärgrenze (Krajina) mit dem *zivilen Kroatien*, für ihre Dezentralisierung im Rahmen, innerhalb dessen sie ihre *serbischen Interessen* verwirklichen könnten, vor allem ihren Status mittels der Postulate des sogenannten kroatischen Geschichts und Staatsrechts, entschieden hatten. In sämtlichen günstigen Augenblicken gingen neben der Einwilligung und dem Kampf für die Bewerstelligung einer kroatischen Staatsidee der Kampf für die Bewerstelligung einer Autonomieidee mit serbischem Vorzeichen in dem sogenannten Süd-Ungarn einher.